

Леся Чень

канд. арх., доцент кафедри архітектури та реставрації,
Національний університет «Львівська політехніка», Львів

email: lchen@ukr.net

orsid: 0000-0003-2496-4560

ПОРТАЛИ В ОЗДОБЛЕННІ ВИЗНАЧНОГО ХРАМОВОГО АНСАМБЛЮ ЛЬВОВА

© Чень Л., 2022

<https://doi.org/10.23939/sa2022.01.173>

Показано роль порталів в оздобленні храмового ансамблю Успення Богородиці у Львові. На прикладі порталів собору Успення Богородиці, каплиці Трьох Святителів та вежі-дзвіниці розглянуто особливості використання декоративної різьби в камені у пластичному вирішенні фасадів сакральних споруд в період ренесансу у Львові. Проаналізовано композиційні й стилістичні особливості ренесансних порталів споруд храмового ансамблю. Із метою фізичного збереження унікальних порталів, визначних творів мистецтва та архітектури, окреслено комплексні заходи їх реставрації.

Ключові слова: ансамбль собору Успення Богородиці, каплиця Трьох Святителів, пластичне оздоблення, портали, композиція, пропорції, декор, реставраційні заходи.

Вступ

У художньому, стильовому відношенні архітектура львівських сакральних споруд упродовж XVI–XVIII ст. відзначалася розмаїтістю зовнішнього вигляду. Будівничі велику увагу приділяли пластичній виразності будівлі. Фасади сакральних споруд багато оздоблювались, мали чітку систему горизонтальних членувань із карнизів і поясків, різьблені в камені орнаментально різьбою віконні обрамування і портали входів.

Пластичне оздоблення найдавнішого визначного за архітектурно-мистецькими якостями храмового ансамблю Успення Богородиці у Львові привертає увагу не лише архітекторів та мистецтвознавців, але й пересічних глядачів. В епоху Ренесансу здочими для архітектурної виразності й створення урочистого образу сакральних споруд використовувалися всі засоби мистецького оздоблення. Враження виразності споруди підсилюють архітектурні деталі – вхідні портали, виконані у найкращих традиціях української плоскорізьби. Орнаментальне оздоблення порталів виконувалося на християнську тематику. Композиція ренесансних порталів будувалась за визначеними законами пропорційності. При вирішенні порталів важливе значення мали не лише загальні пропорції, але й співвідношення їх окремих частин, особливо співвідношення несучих і завершуючих частин. Знання здочими законів пропорційності допомогло їм домогтися в монументальних сакральних спорудах великої художньої виразності.

Мета статті

Проаналізувати засоби пластичного вирішення та виявити особливості мистецького оздоблення порталів сакральних споруд унікального храмового ансамблю Успення Богородиці у Львові. У процесі обстеження порталів виявити механічні ушкодження та з метою збереження окреслити комплексні заходи щодо їх реставрації.

Виклад основного матеріалу

Для ренесансної архітектури України загалом та Львова характерний багатий скульптурний, різьблений та орнаментальний декор. Ренесансні, врівноважені, упорядковані композиції з логічно продуманими й чистими формами та бездоганними пропорціями відображені в ансамблі Успенської церкви. Ансамбль Успенської церкви є взірцем мистецької досконалості у ренесансній архітектурі Львова, до якого входять Успенська церква, збудована у 1591–1631 рр. за участю архітекторів Павла Римлянина, Войцеха Капиноса та Амвросія Прихильного, каплиця Трьох Святителів, споруджена у 1590–1671 рр. та дзвіниця, відома як башта Корнякта, збудована у 1672–1678 рр. (Жолтовський, 1967). У храмовому комплексі, у трьох спорудах різних за розмірами і пропорціями, виразно простежується синтез ренесансних і давньоруських стилів, які створюють цілісну, гармонійну й естетично досконалу органічну єдність. Класична єдність, бездоганні пропорції, масштабні співвідношення, гармонія форм і ліній, спокійні ритми площин, розмірений крок пілястр Успенського храму і каплиці Трьох Святителів та могутні й стрункі досконалі форми вежі-дзвіниці становлять високу архітектурну й мистецьку цінність і належать до історико-культурної спадщини не лише України, але й Європи.

Собор Успення Богородиці був єдиним православним храмом в межах міських мурів Львова та відігравав роль центру православ'я, тому приділялось багато уваги його архітектурно-мистецькому вирішенню. Замовником було Львівське братство – релігійно-просвітницька організація, заснована у Львові у 80-х рр. XVI ст. (Вуйцик, Липка, 1987), що об'єднувала чимало передових людей свого часу. До розробки проекту ансамблю братством було залучено кращих львівських зодчих італійського походження, які добре були обізнані з класичною ордерною системою – головним засобом художньої виразності архітектури періоду Ренесансу, завдяки яким об'єднано три різновеликі споруди в єдиний цілісний ансамбль.

Успенський собор відкритий для огляду зовні зі сторони вулиць Підвальної та Руської. Величний об'єм храму складається з короткого прямокутного західного нартекса з хорами на другому ярусі, тридільної чотиристовпної видовженої нави та напівкруглої вужчої апсиди, розташованих на одній осі. Собор увінчаний трьома сферичними банями з високими ренесансними ліхтарями й маківками. В архітектурному декорі фасадів храму використано елементи ренесансної ордерної системи: стіни розчленовані тосканськими пілястрами на симетричні поля, в кожне з яких вписано глухі півциркульні арки, із ритмічно розміщеними вікнами з архівольтами. Під енергійно окресленим великим карнизом тягнеться доричний фриз, в якому тригліфи чергуються з метопами. Поля метопів доричного фризу заповнено різьбленими в камені стилізованими розетами й сюжетними барельєфними композиціями на біблійні і євангельські теми (рис. 1).

На особливу увагу заслуговують південний і північний входи Успенського собору, оздоблені кам'яними різьбленими порталами з орнаментами різного малюнку з витонченим трактуванням поверхонь. Південний і північний портали хоч і подібні за композицією, але справляють різне враження.

У зв'язку зі щільною забудовою вулиці, яка примикає до храму, вхідний південний портал розміщено не традиційно із заходу, а з боку вул. Підвальної, до якого ведуть сходи. Портал вирішено в стилі ренесансу, дещо несподівано в пропорційному відношенні, але художньо виразно та пропорційно правильно (рис. 3, а). Портал невеликих розмірів контрастує з величавими формами фасаду Успенського собору. Монументальний портал з півциркульною перемичкою, декорований обрамленням, оброблено діамантовим рустуванням, що чергується з розетами стилізованої розкритої квітки. У центрі на головній осі вирізьблено хрест, над яким в прямокутній рамці майстерно вкомпоновані вирізьблені слов'янські надписи (рис. 3, б). Портал завершується лінійним

сандриком, декорованим зубчиками. По боках площини portalу заповнені також надписами на релігійну тематику. Композиційно портал вписується у два квадрати. Вертикальні елементи обрамування створюють враження витягнутих пропорцій. Ковані двері декоровано металічними навхресними вставками, а світлик над ними – решіткою.

Рис. 1. Комплекс Успенської церкви у Львові

Рис. 2. Каплиця Трьох Святителів у Львові

При обстеженні portalу виявлено значні uszkodження (рис. 3, в): надзвичайно сильної дії вивітріння каменю зазнали розети в нижній частині portalу до висоти 50 см, механічні uszkodження (відколи каменю, відбиті частини обрамлення), висоли. Щоб запобігти подальшому руйнуванню portalу, необхідно провести реставраційні заходи: розчистити поверхню каменю від забруднень, висолів, залишків цементу; провести гідрофобізацію portalу; провести знесолення каменю; допастувати механічні пошкодження каменю.

Північний вхідний портал до Успенського собору розміщено збоку з внутрішнього двору. Виготовлений він із замкового каменю в стилі ренесансу. Портал має більш витончене оздоблення. Правильно вивірені пропорції та гармонія декоративної орнаментики в поєднанні з надписами на релігійну тематику свідчить про високу майстерність митців епохи ренесансу (рис. 4, а). В оздобленні використано притаманний українському декоративному мистецтву рослинний мотив, де чергуються стилізовані квіткові розети з прямокутним плетінням. Портал завершується лінійним сандриком, оздобленим замкненим у композиції слов'янським надписом, що означає: “Це брама Господня, праведники в неї входять” (рис. 4, б). Розетка заповнена декоративним мотивом у вигляді квітки з однаковими пелюстками. Квіткові розетки розташовано по краях та в центрі portalу. Візерунок прямокутного плетіння складається з ритмічно впорядкованих елементів, підкреслює архітектуру portalу. Таких плетень на порталі є шість, із яких чотири переплетено трьома лініями. Ковані двері оздоблено навхресними вставками.

При обстеженні portalу виявлено наявні uszkodження: вивітрювання каменю, тріщини та відколи каменю (рис. 4, б, в). Із метою захисту від подальшого руйнування необхідно провести такі

реставраційні заходи: розчистити поверню каменю від забруднень, висолів, різних плям; тріщини зашпаклювати складним вапняним розчином із наповнювачем кам'яного порошку (пісковик); провести знесолення каменю; допасти механічні пошкодження каменю.

Вишуканість пропорцій, виразність архітектурних форм і елементів собору Успення Богородиці, застосування рельєфів на фризі ордера, використання рослинних орнаментів із поєднанням слов'янських надписів в оздобленні вхідних порталів, урочиста піднесеність загальної композиції об'ємів надають споруді якості архітектурного шедевр України.

Поруч з північним вхідним порталом Успенського собору розміщено вхід до притвору храму, оформлений мініатюрним порталом у вигляді портика (рис. 5). Портал виготовлений із тесаного білого каменю – вапняку у стилі ренесансу. Портал аркової форми оздоблено симетрично розміщеними тосканськими пілястрами, що переходять у профільовану арку, акцентовану замковим каменем у вигляді кронштейна, орнаментованого акантовим листям. Ковані двері мають прямокутне застосування з решіткою та півциркульний світлик, оздоблений декоративною орнаментованою решіткою. У композиції portalу відіграють вертикальні елементи пройому входу. Вертикальні елементи portalу-пілястри складено з однакових плоских прямокутних каменів, що призводить до витягнутих пропорцій. Композиційно підкреслена основна вісь входу, ніби направляючи рух відвідувача всередину приміщення.

Рис. 3, а. Південний портал Успенського храму

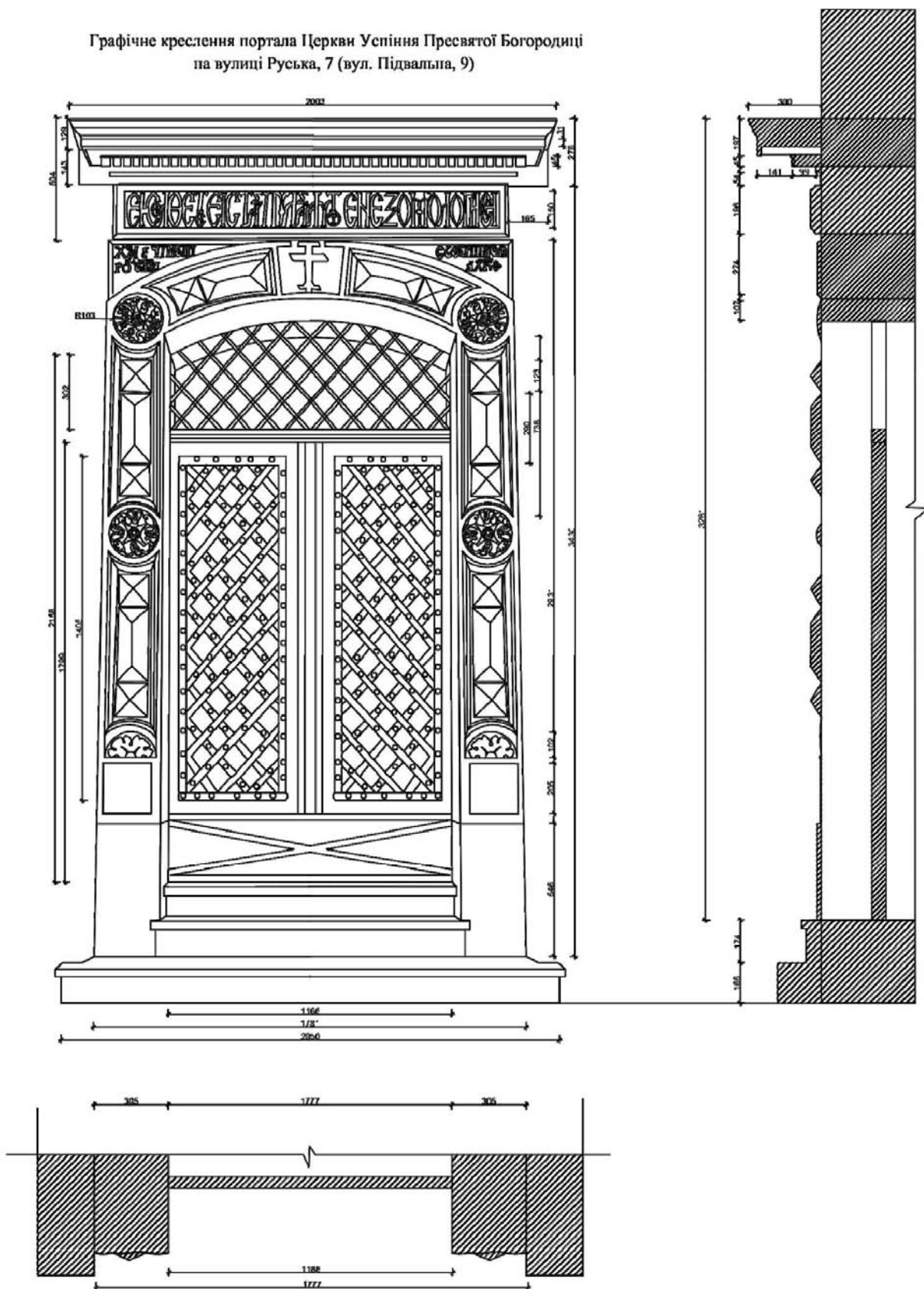

Рис. 3, б. Фрагмент південного portalу

Рис. 3, в. Пошкоджені деталі південного portalу

Графічне креслення портала Церкви Успіння Пресвятої Богородиці
на вулиці Руська, 7 (вул. Підвальна, 9)

Обмірне креслення північного вхідного порталу Успенської церкви у Львові. Виконано Н. Калініченко

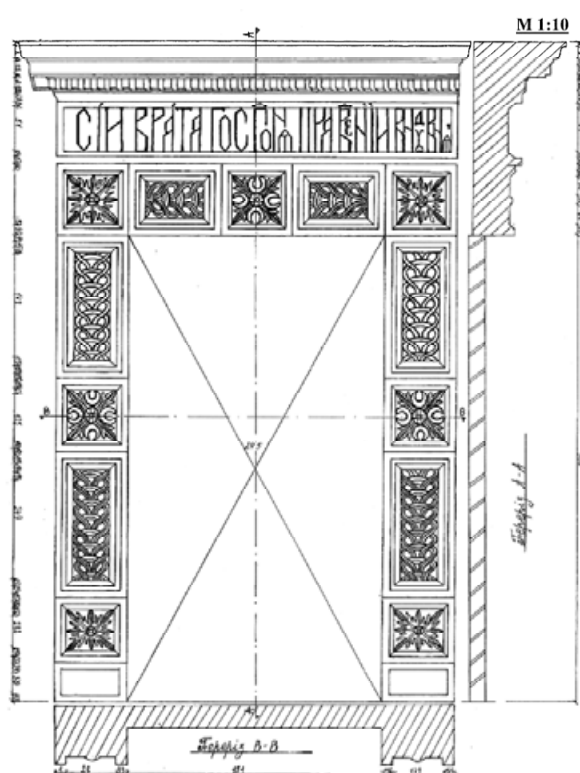
Рис. 4, а. Північний портал Успенського храму

Рис. 4, б. Фрагмент порталу з пошкодженим карнизом

Рис. 4, в. Пошкоджені плетіння та розета в нижній частині північного порталу

Обмірне креслення північного вхідного порталу Успенської церкви у Львові

Рис. 5. Вхідний портал до притвору собору Успення Богородиці

Каплиця Трьох Святителів: Василя Великого, Григорія Богослова та Івана Золотоустого, що примикає коротшою стороною до північного фасаду собору Успення Богородиці і довшою – до західного фасаду вежі-дзвіниці, споруджена у внутрішньому церковному дворикі. Вона композиційно доповнює гармонійну структуру ансамблю. Каплицю Трьох Святителів збудовано в 1578–1590 рр. архітектором А. Підлісним, фундатором якої був К. Корнякт, на місці двох дерев'яних попередниць (дерев'яної церкви Трьох Святителів та дерев'яної каплиці) (Вуйцик, Липка, 1987) (рис. 2). Після пожежі 1671 р. каплицю відбудував на свої кошти О. Балабан, про що свідчить надпис грецькою мовою над порталом вхідних дверей (Вуйцик, 2004). У планувально-просторовій структурі архітектоніка будівлі відзначається надзвичайною простотою. В основі її лежить прямокутний об'єм, характерний для класичних зразків ренесансної архітектури. Високі, гладкі стіни розчленовано тосканськими пілястрами на три прясла. Призматичний низ каплиці, прорізаний великими арковими вікнами, має характерні для ренесансу ордерні членування, що відповідають трибальному завершенню споруди, запозиченому з практики багаточисельних українських дерев'яних храмів. На тлі стіни вежі-дзвіниці особливо добре сприймаються ажурність і витонченість силуету мініатюрних верхів каплиці.

Оздоблений порталом, вхід до каплиці вважається найкращим у Львові різьбленим кам'яним порталом (рис. 6, а). Порівняно з порталами собору Успення Богородиці портал

каплиці Трьох Святителів виділяється багатством архітектурно-мистецької обробки (Яблонский, 1955). У ренесансному порталі каплиці, розміщеному по центральній осі, вражають бездоганні пропорції, гармонія й багатство орнаментики, що свідчить про високу майстерність митців епохи ренесансу. Портал виготовлений з білого вапняку, імовірно, із найближчих копалень Львівської області (можна припустити, що теперішній чорний колір білого вапняку зумовлено покриванням каменю свинцевими білилами, що було колись розповсюдженим явищем, які під дією повітря втягують пил з навколишнього середовища і з часом темніють). Основу художньої виразності portalу становлять вдало знайдені співвідношення його архітектурних форм. В оздобленні portalу зодчі застосували прийом покриття орнаментом архітектурних елементів та площин portalу. Профільована арка дверей зі шляхетно різьбленим замковим каменем органічно поєднуються з багато різьбленим декоративним антаблементом, що опирається на симетрично розміщені різьблені орнаментовані півколони. Вишукана кам'яна різьба, в якій перегукуються притаманний українському декоративному мистецтву мотив соковитих грон виноградної лози та пишний рослинний орнамент, споріднює ліпні орнаменти з прийомами народного розпису. На центральній осі portalу розташовано кронштейн, на якому вирізьблено виноградне гроно. Симетрично розміщені півколони рясно вкриті рослинним орнаментом і увінчані капітелями коринфського ордеру підкреслюють вертикальність композиції portalу (рис. 6, а). Завершується портал лінійним орнаментованим сандриком. Вражають майстерно виконані двері, густо всипані об'ємними розетками, прекрасний взірець львівського ковальського мистецтва. Уваги заслуговують маскарони левів на базах колон; обидва леви різні за характером, несиметричні (рис. 6, в). Рельєфні профільні зображення чоловічих голів, які немовби дивляться на нас із глибини віків, імовірно, увіковічених автора та фундатора, у нижній частині portalу гармонійно доповнюють композицію portalу (рис. 6, в).

Рис. 6, а. Портал Трисвятительської каплиці

Рис. 6, б. Пошкоджений фрагмент орнаментики на півколоні portalу Трисвятительської каплиці

Рис. 6, в. Пошкоджені маскарони левів на базях піколонок порталу каплиці

Рис. 6, г. Пошкоджені чоловічі портрети на обрамленнях порталу каплиці

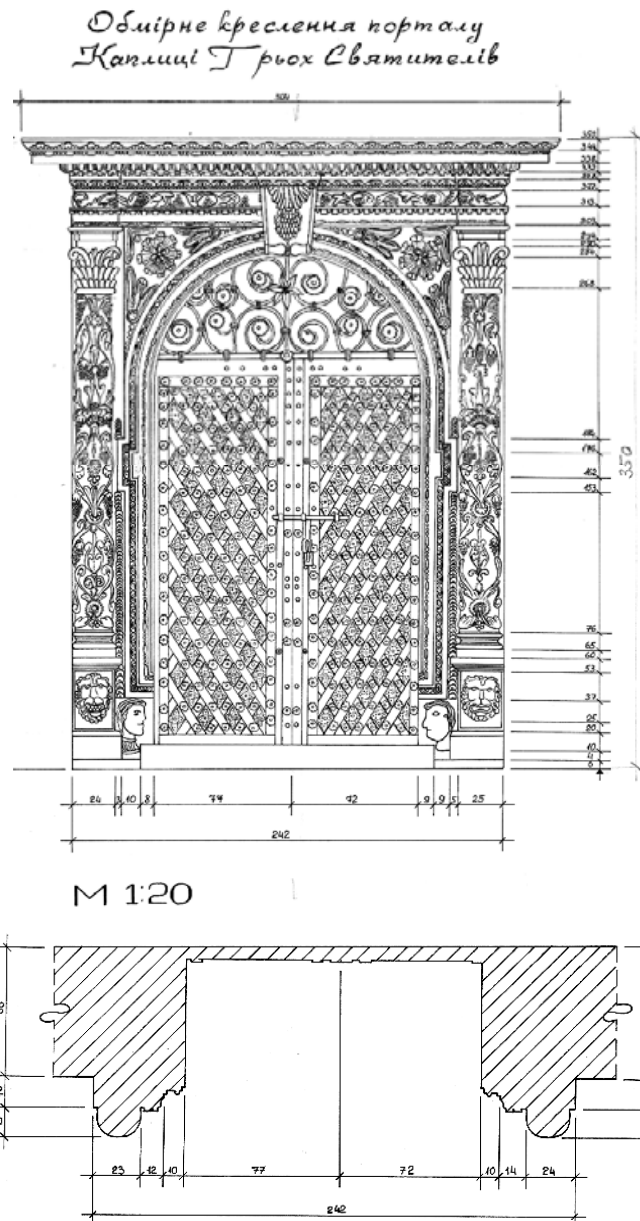

Рис. 6, д. Оздоблення декоративною різьбою під купольних склепінь каплиці Трьох Святителів у Львові

При обстеженні виявлено, що на порталі присутні механічні пошкодження і втрати, особливо на карнизі сандрика відбито частини капітелей, частково орнаменту колон і профілювання баз колон. На висоті 130–140 см присутні механічні пошкодження (втирання каменю). Сильної дії вивітріння зазнали маскарони левів та портрети чоловіків до висоти 20–30 см (рис. 6, б, в). Присутні біонарости, які мають негативний вплив на камінь. Проблема водовідведення води з порталу свідчить про присутні потоки на карнизі сандрика. Нижня частина порталу, яка тягне з ґрунту воду, спричинила засолення каменю (при попаданні в камінь сіль кристалізується і збільшується в об'ємі в три рази, внаслідок чого виникає закупорювання капілярів каменю з подальшим розтріскуванням і руйнуванням кам'яної основи). Щоб запобігти подальшій руйнації порталу, необхідно провести реставраційні та консерваційні заходи, а саме: максимально витягнути воду і сіль, забезпечити відповідно нормальний дренаж; розчистити портал від біонаростів і бруду; взяти проби і провести аналіз для визначення кількості солей в камені; провести знесолення каменю; допастувати механічні пошкодження; провести заходи для запобігання повторній появі біонаростів і солей в камені.

Орнаментально-рослинний декор каплиці Трьох Святителів застосований не тільки ззовні на фасадах, але й в інтер'єрі споруди. Інтер'єр каплиці відзначається святковістю і відчуттям гармонії в декоративному оздобленні. Різьблені фризи, капітелі пілястрів та

підкупольні склепіння, оздоблені декоративною соковитою ліпниною рослинного характеру (мотив виноградної лози, грон винограду, листя аканту), позолотою та живописом (XVII ст.), імітують мозаїку та створюють враження урочистості й розкоші (рис. 6, д). Архітектурно-пластичне різьблення каплиці має високу мистецьку цінність і справляє неповторне враження на відвідувача.

Обмірне креслення portalу каплиці Трьох Святителів у Львові. Автор В. Горинь

Висновки

Портали відігравали важливу роль в архітектоніці фасадів храмів. Для підсилення виразності храму зодчі намагались архітектурно-мистецькими засобами підкреслити основні входи у вигляді порталів із різноманітною ліпною чи різьбленою орнаментикою. Майстерно різьблені портали Успенського комплексу у Львові відносяться до кращих зразків творів ренесансного мистецтва. У процесі аналізу виявлено, що всі портали Успенського храмового комплексу мають бездоганно правильні пропорції. Композиція порталів збагачена рослинним орнаментом і тонко профільованими карнизами. Незважаючи на значні наявні пошкодження порталів, конструктивно вони стійкі й цілісні.

Реставрація порталів пам'ятки вимагає від майстрів професійного рівня та відповідних технічних знань. Під час реставрації потрібно використовувати лише ті будівельні матеріали, які є типовими або відповідають за своїми характеристиками історичному фасаду пам'ятки. Щоб запобігти подальшій руйнації порталів історичної пам'ятки, необхідно дефекти, виявлені в процесі обстеження, усунути та провести реставраційні та консерваційні заходи, а саме: провести гідрофобізацію порталів; забезпечити покриття карнизу порталу з цинк-титанового сплаву чи мідної бляхи; розчистити портали від пилу, різних плям, біонаростів; тріщини зашпаклювати складним вапняним розчином з наповнювачем кам'яного порошку (пісковик); взяти проби для визначення кількості солей у камені; провести знесолення каменю; допастувати механічні пошкодження; провести всі необхідні заходи, щоб запобігти повторній появі біонаростів та солей.

Бібліографія

- Вуйцик В., 2004. Вибрані праці. Архітектурний ансамбль Успенського братства-реставрація та обнови. *Вісник Укрзахідпроектреставрація*. № 14. Львів. С. 37.
- Вуйцик В. С., Липка Р. М., 1987. Зустріч зі Львовом. Путівник. Львів: Каменяр. С. 27–31.
- Жолтовський П. М., 1967. Іконопис. Історія українського мистецтва: в 6 т. Київ: Київська книжкова фабрика “Жовтень”. Т. 2: Мистецтво XVI – першої половини XVII ст. С. 90.
- Трегубова Т. О., Мих Р. М., 1989. Львів: архітектурно-історичний нарис. Київ: Будівельник. 272 с.
- Яблонский Д. Н., 1955. Порталы в украинской архитектуре. Київ: Издательство АА УССР. 142 с.

References

- Vuitsyk V., 2004. Vybrani pratsi. Arkhitekturnyi ansambl Uspenskoho bratstva-restavratsiia ta obnovy. *Visnyk Ukrzakhidproiektrestavratsiia*. No. 14. Lviv. S. 37.
- Vuitsyk V. S., Lypka R. M., 1987. Zustrich zi Lvovom. Putivnyk. Lviv: Kameniar. S. 27–31.
- Zholtoivskyi P. M., 1967. Ikonopys. Istoriia ukrainskoho mystetstva: v 6 t. Kyiv: Kyivska knyzhkova fabryka “Zhovten”. T. 2: Mystetstvo KhVI – pershoi polovyny KhVII st. S. 90.
- Trehubova T. O., Mykh R. M., 1989. Lviv: arkhiekturno-istorychnyi narys. Kyiv: Budivelnyk. 272 s.
- Yablonskij D. N., 1955. Portaly v ukrainskoj arhitekture. Kiyiv: Izdatelstvo AA USSR. 142 s.

Lesya Chen

*PhD, associate professor of Department of Architecture and Conservation
Lviv Polytechnic National University, Lviv
email: lchen@ukr.net
orcid: 0000-0003-2496-4560*

PORTALS IN DECORATION OF BUILDINGS OF THE ASSEMBLY OF THE ASSUMPTION OF THE VIRGIN IN LVIV

© Chen L., 2022

In artistic and stylistic terms, the architecture of Lviv's sacred buildings during the 16th-18th centuries was marked by a variety of appearances. The builders paid great attention to the plastic expressiveness of the building. The facades of sacred buildings were richly decorated, had a clear system of horizontal divisions of cornices and belts, carved in stone with ornamental carvings window frames, and portals of entrances.

The role of portals in the decoration of the church ensemble of the Assumption of the Virgin in Lviv is shown. The peculiarities of the use of decorative stone carvings in the plastic design of the facades of sacred buildings during the Renaissance in Lviv are considered on the example of the portals of the Assumption Cathedral, the Chapel of the Three Saints, and the bell tower. The compositional and stylistic features of the Renaissance portals of the temple ensemble are analyzed. In order to physically preserve unique portals, outstanding works of art, and architecture, comprehensive measures for their restoration are outlined.

Key words: ensemble of the Cathedral of the Assumption of the Virgin, chapel of the Three Saints, plastic decoration, portals, composition, proportions, decor, restoration measures.